

ESKİ TÜRKÇEDE ZAMİRLER

Annemarie von GABAIN

*Çeviren: Berrin AKÇALI**

Zamirler bilindiği gibi dil bilimciler için çok büyük zorluk teşkil ederler; çünkü zaman zaman birbirine hiçbir şekilde akraba görünmeyen dillerde çok şaşırtıcı benzerlikler sergilerler.

Bazı kuşkucu kimseler hâlâ bir Altay dil grubunun varlığından şüphe ederler; çünkü alt bölümlerinin her birinde en ince ses kuralları ile bile diğerlerinde tekrar bulmanın mümkün olmadığı çok sayıda sözcük vardır. Bu durumu, her seferinde farklı alt yapı ve ataların değişik etnik gruplarla karışması şeklinde açıklamak isteriz.

W. KOTWICZ'in "*Les pronoms dans les langues altaïques (Altay Dillerinde Zamirler)*" adlı çalışmasının yayımlanmasından beri bu dil gruplarında zamirlerin çok eskilere dayanan akrabalığı kesin olarak ispat edilmiştir; burada tesadüfi benzerlikler veya münferit alıntılar söz konusu değildir.

Moğolca uzmanı olarak KOTWICZ Türkçenin ayrıntılarına kendi alanındaki kadar vâkıf değildi. Tabii alışılmış titizliğiyle onun zamanında bu konuyla ilgili bulunan Türkoloji çalışmalarını ve tüm sözlükleri değerlendirmişti; ancak bir şeklin alışılmışlığı ve nadirliği veya yalnızca edebî yolla yerleşmiş sözcüğün farklı okunuşları gibi birçok önemli özellik ona yabancı kalmıştı.

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, elmek: berrinakcali@yahoo.com

Altay dillerinin karşılaştırılması durumunda Türkçenin mümkün olduğu kadar erken şekillerinin incelenmesi tavsiye edilir. Türk lehçe grupları, insanların katledildiği ve toplumların birbirine karıştığı “on altı hükümdarlık” savaşları sırasında, yani MS 4. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar Moğolistan’ın güneyinde ve onun da batısında Ana Türkçeden gelişmiş olmalıdır. Bizim Hun-cadan ve Toba dilinden öğrendiğimiz de çoğu zaman duruma göre Türkçe, Moğolca ya da bilinmeyen olarak kesinleşir. Bu dil, bir dizi sözcüğün Türkçe olduğu belirlendi diye “Türkçe”, ya da 5 veya 6 biçim o dilden belirlendi diye “Moğolca” olarak adlandırılmaz. Talas, Yenisey ve Orhon yazıtlarındaki Türkçe ile tanıştığımızdan ve çok sayıda Türkistan el yazmasını inceleyebildiğimizden beri tipik Türkçenin daha eski bir devresini aramayacağız; çünkü bu metinlerde şekillerin oluşumu adım adım hissedilmektedir. Örneğin, çoğulun henüz genelgeçer bilinen bir kuralı yoktur; farklı sıfatlar ve eklerle belirtilir ve yavaş yavaş bugün genelgeçer kullanılan *+lar*’a varılır. İsmi hâl şekilleri, farklı kökenine göre bazen sözcük oluşturma ögesi bazen son çekim edatı olarak vazife görür. Başlangıçta yalnız az sayıda sözcük son çekim edatı olarak kullanılır; çünkü bu işlev zamanla bariz alışkanlık hâline gelecektir; birkaç yüzyıl sonra kalıplaşmış yaklaşık elli sözcük son çekim edatı olarak yaygınlaştı vs. Bundan dolayı günümüzde bu dili “Eski Türkçe” olarak tanımlamak için tereddüt etmeye gerek olmaz. Bir kere daha eski metinler bulacak olursak Türkçe olmaları pek mümkün olmaz; daha çok Ana Moğolca ve Altay dışı ögelerden oluşmuştur. — “Uygurca” adı bu dile çok dar gelir; öyle bir topluma yaklaşı ki, bu toplum 8. yüzyıldan beri Moğolistan’da, 9. yüzyıldan beri Türkistan’da kültür hâkimiyetini elde etmiş ve sonradan Moğol zamanının tarihçileri tarafından özellikle vurgulanmıştır. Buna rağmen hiçbir şekilde bu çağın edebiyatla uğraşan yegâne Türkleri kesinlikle olmamışlardır.

Eski Türkçedeki şahıs ve işaret zamirleri olağanüstü çok şekilli ve bundan dolayı harikulade aydınlatıcıdır. Eski Türkçenin Grameri’nde onların şekilleri paradigma olarak değil, bilakis gerçek oluşumlarına göre düzenlenmiştir. Bu kitap KOTWICZ’in elinde henüz yoktu. Bu yüzden bugün onun Türkçe konusunda akıllıca tespitlerini onaylamak ve bu dile ait kesin oluşum kurallarını tespit etmek mümkündür. Her ne kadar bazı yönden, ifade edeli 30 yıldan fazla olan (Köktürkçeden Osmanlıcaya I) BANG’ın teorilerinden sapıyorsam da yöntem olarak hâlâ burada benim üstadımdır. Onun dâhiyane fikirleri her zaman ilgi uyandırıcıdır ve birçok lehçenin binlerce küçük inceliklerine ait bilgileri aşamazdır.

Her şeyden önce burada kısaca KOTWICZ’in teorisinin, izinden gittiği veya tashih ettiği tüm yazarlar bahsedilmeden anlatılması gerekir. Altay dillerinde şahıs zamirlerinin 1. ve 2. şahısları için kök olarak şunları alır (s. 6):

1. Tekil *bi+* veya *mi+*; 2. Tekil *si+* veya **ti+* (*çi+*).

1. Çoğul *bä+* (*be+*), *mä+* (*me+*); 2. Çoğul *sä+* (*se+*).

Birçok dilde sadece eksik algılanabilen 3. şahıs için *i+* , çoğul *a+* bulur (s.15).

Türkçede aşağıdaki şekilleri tespit eder (s. 33):

1. Tekil <i>mä(n)</i> , <i>bi(n)</i> , <i>mi(n)</i>	Çoğul <i>*ba(n)</i> , <i>*ma(n)</i>	İkilik (?) <i>biz</i>
2. Tekil <i>sä(n)</i> , <i>si(n)</i>	Çoğul <i>*sa(n)</i>	İkilik (?) <i>siz</i>
3. Tekil <i>*ä(n)</i> , <i>*i(n)</i>	Çoğul <i>a(n)</i>	İkilik (?) <i>*iz</i>

Ve nihayet Türkçe işaret zamirlerini ele alır (s. 46 ve devamı):

1. *bu*, *mu(n)+* 2. *şu*, *şu(n)+* 3. *ol*, *o(n)+* ve *a(n)+*.

Bu durumda Eski Türkçede gerçekten aşağıdaki formlar vardır (Eski Türkçenin Grameri, s. 91 ve devamı):

1. Tekil Şahıs

Nom. *b(ä)n* (Yenisey, Tonyukuk, Kuzey Moğolistan'daki İki Uygur Runik El Yazıtı), *m(ä)n* (alışılmış şekli böyle, özellikle Uygur yazısıyla yazılmış Eski Türkçe el yazmalarında; ayrıca Orhon, Yenisey, Kuzey Moğolistan'daki İki Uygur Runik El Yazıtı, Runik Eski Türkçe El Yazmaları vs.), *min* (sadece bir kere Kolophon M I 29,9'a sonradan yapılan eklemeye)

Gen. *bäniñ* (Tonyukuk), *m(ä)niñ*, *män(i)ñ*, *m(ä)n(i)ñ*, *mäniñ* (çoğunlukla böyle), *miniñ* alışılmamış, Kalyānamkara ve Pāpamkara 80,2'de)

Dat. *b(a)ña* (Yenisey, Tonyukuk), *b(ä)ñä* (Yazıt I s. 311'de bir kere yanlış yerde), *m(a)ña*, *maña* (genellikle böyle)

Akk. *bini* (Tonyukuk), *mini* (genellikle böyle), *mäni* (bazen Kalyānamkara ve Pāpamkara'da)

Lok. *m(i)ntä* (M I 29,16), *mintä* (genellikle böyle), *mindidä* (Uygurca IV D 86), *mintädä* (Uygurca II 21,11)

2. Tekil Şahıs

Nom. *s(ä)n* (genellikle böyle), *sän* (daha sonra, Türkçe Turfan Metinleri VII'de)

Gen. *säniñ*

Dat. *saña*

Akk. *sini*

Lok. *sintä* (genellikle böyle), *sintädä* (Uygurca IV C 87), *sinidä* (Analitik Dizin), *sintidä* (Suvarnaprabhāsa 626,5)

Abl. *sinitin* (Uygurca III 48,12)

1. Çoğul Şahıs

Nom. *biz*

Gen. *biziñ* (genellikle böyle), *bizniñ* (daha sonra, Türkçe Turfan Metinleri VII'de)

Dat. *bizkâ* (Yenisey), *biz(i)ñä*, *biziñä* (genellikle böyle)

Akk. *bizni*

Lok. *biz(i)ntä* (Tonyukuk), *bizintä* (M I 33,20), *biznidä* (Suvarnaprabhāsa 611,1)

Ayrıca: *biznitäg* (Analitik Dizin) “bizim gibi”, *bizni ara* (M I 10,2) “bizim aramızda”

2. Çoğul Şahıs

Nom. *siz*, *sizlär* (sonuncusu birçok kimse için, nezaket sözü olarak değil)

Gen. *siz(i)ñ*, *siziñ* (genellikle böyle), *sizn(i)ñ* (M I 10,11), *sizlärniñ*

Dat. *siz(i)ñä*, *siziñä* (genellikle böyle), *s(i)zä* (Yenisey), *sizlärkâ*, *sizlärniñä*

Akk. *sizni*, *sizlärni*

Lok. *sizintä* (M I 10,5), *siznidä* (çoğunlukla böyle), *sizdä* (Yenisey), *sizlärädä* (sıkça)

Abl. *siznidin* (Ht VII 1803)

3. Şahıs (?) Kalıntıları

inčä, *(i)nčä* (sonuncusu Yazıt'ta) “böyle”

inčip (Kalyānamkara ve Pāpamkara 24,4; Suvarnaprabhāsa 616,16; Ht VII 2012), *(i)nčip* (Kuzey Moğolistan'daki İki Uygur Runik El Yazıtı 08, W 101) “fakat, sonra”

inčäk (Runik Eski Türkçe El Yazmaları s. 1057,2, Türkçe Turfan Metinleri II A 29, Uygurca II 6,7, 6,10, 6,14; V. Thomsen'a Armağan s. 148), *inčaq* (M I 7,17) anlam belirsiz

inaru (Eski Türkçenin Grameri § 321) “buraya”

1. Tekil İşaret Zamiri

Nom. *bu*

Gen. *munuŋ*

Dat. *muŋa, muŋar*

Akk. *bunī* (Yazıt), *munī* (Eski Türkçe El Yazmaları)

Lok. *bunda* (Yazıt), *munta* (Eski Türkçe El Yazmaları), *muntada* (Suvarnaprabhāsa 627,7; 610,8; M III 25,9), *muntuda* (Kalyānamkara ve Pāpamkara 37,4; 34,8)

Ekv. *bunča* (Yazıt), *munča* (Eski Türkçe El Yazmaları), *munçada bārū* (M II 5,8); *munčulayu*

Vokatif: *muna, mīna* (Analitik Dizin, Uygurca III 6,1; 42,16) “işte, bak”
+täg: *muntay* (Uygurca II 4,7), *munday* (Ch I 35), *munitäg* (Analitik Dizin)
“bunun gibi”

munilayu (Ht VII 1854) “böylece”

munitirdin (Kuan-ſi-im Pusar s. 71,17), *muniran* (Ht G 19,26) “bundan”

Çoğul

Nom. *bular* Akk. *bularnī*

Gen. *bularniŋ* Lok. *bularda*

Dat. *bularqa* Abl. *bulardin*

2. İşaret Zamiri

Nom. *ſu*

Lok. *ſunda, (ſu)nda* (Yenisey)

3. Tekil İşaret Zamiri

Nom. *ol*

Gen. *aniŋ, an(i)ŋ*

Dat. *(a)ŋar* (Yazıt), *aŋar* (M I 14, 15; Tonyukuk; Analitik Dizin; Uygurca III 56,8; Uygurca 6,4), *aŋa*

Akk. *(a)nī* (Yazıt), *anī* (Eski Türkçe El Yazmaları)

Lok. *(a)nta* (Yazıt), *anta* (Eski Türkçe El Yazmaları), *(a)nda* (Yazıt), *anda* (Eski Türkçe El Yazmaları). — Diğer biçimler: *antaq* (Türkçe Turfan Metinleri V B 17, *andaq* (KS 17, M III 5,4) “hemen”; *antada* (Uygurca 30, 14; M II 7, 15; Uygurca III 74, 23) “ondan”; *antača* (Uygurca 8,8) “tam orada”

Abl. *antîn* (Ht VII 2136) “oradan”

Enstr. *anîn* “ondan dolayı, o nedenle”

Ekv. ve diğer biçimleri: *anča* (Uygurca IV B 5; C 95; Suvarnaprabhāsa 625, 21); *ančata kin* (Suvarnaprabhāsa 625, 21; 620, 11); *ančata timin* (Türkçe Turfan Metinleri I 86) “tam o anda”, (*a*)*nčay* (Yeni-sey KJ 6,1), *ančulayu* “böylece”; *ančayinča* “bu sırada”, *ančayinča sapča* “ondan sonra”, *ančyınča+qan* (M I 6,19) “tam bu sırada”

+täg: *anday* (Yeni-sey; M II 5,9), *antay* (Ht VII 1796), *anitäg*, *antäg* (Ton-yukuk 8), *antirdin* (Uygurca II 45,49), *antran* (Berlin El Yazması Maitrisimit 93 ve 30), *andiran* (Suvarnaprabhāsa 612,16) “oradan”

Vok. *una* “İşte, bak!”

Çoğul

Nom. *olar*

Gen. *olarniñ*

Akk. *olarni*

Dat. *olarqa*

Lok. *olarda*

KOTWICZ tarafından tanımlanmış olan kökler **bi+*, **si+*’den yola çıkarak Türkçede bunların çoğullarının ikilik oluşturan *z* katılımı ile oluştuğunu tespit ediyoruz: *biz*, *siz* “wir, ihr”.

Nominatif genelde *bn* veya *mn* ve *sn* şeklinde yazılır. Burada Tatarlar ve Kalmuklarda sık görüldüğü gibi bir ara ses, yarı ünlü bir *n* söz konusudur. Eski Türkçede bu *n*’ye kısaltılmış bir *ä* katılması gerekir, ama *i* değil. Bu konuda şu yazılış çeşitleri sayılabilir: *blgü*, *bälgü* “belirti, alamet”; *yrliñ*, *yarliñ* “emir”; *trk*, *tärk* “çabuk”; *mñzät-*, *mänzät-* “benzetmek, karşılaştırmak”; *tñ*, *tän* “denk” vs.; bütün bunlar Uygur yazısında bulunan şekillerdir. Runik yazıda ünlülerin olmamasını başka türlü yorumlamak gerekir. Ayrıca düşünülmemelidir: Genitif mantık gereği alışılmış kökten değil, nominatiften türetilcektir; bu arada ünlü hecenin son sesinde ortaya çıkar ve tekrar tüm geçerliliğini elde eder ve bu durum *ä* örneğinde olduğu gibi yazıya da yansır: *bäniñ* veya *mäniñ* ve *säniñ*. Ayrıca Brahmi metinlerinde *ä*’nin yazılışı: *mām* (C, E); *mām* (G). — Burada, Toharcadaki metinlerin Brahmi yazısı ile verilince de uzun bir ünlünün yazılmasının muhtemelen nicelik değil, bilakis nitelik belirttiğine işaret etmek gerekir; Eski Türkçede de bu böyle görünür. — Nominatif *bän*, *män* ve *sän*, kökten kelime kökündeki ünlünün değişmesi ve bir deyişik unsur sayesinde ayırt edilebilir. Ünlünün değişmesi kökün dar ünlüsü *i*’den ona

denk kökün geniş ünlüsü *ä*'yi oluşturur. Deyiktik unsur olan *+n* şu anda da yalın hâldeki isimlerin çoğunda bulunmaktadır.

Genitif, aslında ismin hâli değildir; daha ziyade bir sıfattır; bundan dolayı bir kök veya gövdeden değil, nominatiften türetilir ve daha doğrusu sıfat gibi kelime oluşturan unsurun ^o*η* ile yapılmasını sağlar (Eski Türkçenin Grameri § 78): *män+iη*, *sän+iη*.

Buna karşılık geri kalan diğer asıl hâller nominatif tarafından değil, bilakis *min*, *sin+* şeklinde, açıkça *+n+* ile biten zamir kökü dediğimiz kökten türetilir. Buradan akuzatif *+i* yardımıyla oluşturulur, şu anda da aynı görevle bilinir: *bin+i*, *min+i*, *sin+i*.

Oblik kökten lokatif son eki *+ta* ile oluşturulan lokatif, *min+tä*, istisnai olarak *mntä* (hatta *m^antä* ?) ve *sin+tä* şeklinde yazılır.

Datif: Zamir kökündeki *n*, bu hâlin eki *+kä*'nin *k*'si ile kaynaşarak *η*'ye dönüşür. Başlangıçtaki *ä*, *k*'nin tesiriyle *a* olur. (Bazen *k*, *g* ve *η* öndeki ünlüleri arkaya kaydırırlar: *yigirmä* “yirmi” > (Kmk.) *yigirma*, (Krc.) *ğiyirma*); Kod. Kum. (*yükün-* “önünde eğilmek” >) *yugun-*, (*sizgä* “size” >), *sizga*, (*ürän-gäymän* “öğrenmek isterim” >) *ürengaymen* vs.).

Yazıtlarda lokatif ile ifade edilen ablatif, el yazmalarında nadiren ortaya çıkar. Bulunan şekiller ileride verilir.

Çoğul durumda hâl şekilleri şu şemadan sapmaz. Nom.: *biz*, *siz* — Gen.: *biz+iη*, *siz+(i)η*, *siz+iη*. Bunun yanında Türkçe Turfan Metinleri VII'nin sonraki metinlerinde isim gibi genitif eki *+niη*: *biz+niη*, *sin+(i)η*. — Datifin art ünlülü şekli yoktur. Yalnızca Yenisey Yazıtlarında sıkça karşılaşılan sapmalarda isimlerdeki gibi *+kä* eki doğrudan nominatife eklenir: *biz+kä*. Bunun dışında yapı daima zamir köküne uyar: *biz(i)ηä*, *siz(i)ηä*, *sizinä*. — Lokatif de aynı şekilde zamir kökünden oluşturulur: *biz(i)n+tä*, *bizin+tä*, *sizin+tä*; sadece Yenisey Yazıtlarında tekrar nominatiften oluşturulur: *siz+dä*. — Akuzatif kurala uygun oluşur: *bizn+i*, *sizn+i*.

Türk lehçelerinin bütün bölgelerinde yalnız zamirlere özgü oblik kökün burada hâkimiyeti yalnız kendisi için isteyecek kadar bile güçlü olmadığı anlaşılır. Onun yerine, ikincil bir hâle geçiş olarak kelimenin tam anlamıyla oblik içeren akuzatif ve nihayet lokatif seçilmiş oldu. Böylece akuzatiften yola çıkan şekiller türedi: lok. *sinidä*, abl. *sinitin*; lok. *biznidä*, *siznidä*; abl. *siznidin*. Lokatiften yola çıkarak: lok. *mintädä*, *sintädä*; orta hecelerin zayıflamasıyla *mindidä*, *sintidä*.

İşaret zamirleri yaklaşık olarak benzer yapılaş kuralları içerirler. Şahıs zamirleriyle ilgili bir tespitimiz var: Nominatif, ünlülerin genişlemesi ve ek olarak deyiktik unsurun getirilmesi ile kökten ayrılır. Nominatif *bu*'da ikisi de söz

konusu değil! Ancak gelenekselleşmiş şeklini düşünecek olursak: Ne Uyгур ne de Soğd belgeleri veya runik yazılarında *u* ile *o* arasında fark vardır. Yani *bu* yerine *bo* da okuyabilirdik (Ünsüz ön seslerin ötümlülüğü belgeler ve runik yazılarla güvenceye alınmış olur). Türk dünyasının en batısında Luzk'daki Karaylarda herkes hakikaten *bo* şeklinde konuşur; bu durum Eski Türkçedeki ilk şeklin bir kalıntısı mıdır? Kuzeyde de Şorların yanında, Altayların kuzeyindeki ormanlık alanda ve onlara dil açısından yakın olan Abakantal'daki Hakaslar'da bu *o* var: *po*. Ve şimdi bu yaygın dudak ünsüzünü Eski Türkçede de Brahmi yazısındaki metinlerde de buluyorum. Yaklaşık yirmi el yazması üzerinde çalıştım ve onları A, B, C vs. şeklinde adlandırdım. El yazması metin H *bo* şeklinde yazıyor, H, I ve K *bho* yazıyor, Eski Türkçe el yazması metinler A dan E'ye, G, M ve N *po* yazıyor. Nominatif böyle oluşuyor. Genitif de *o* ile seslendiriliyor: *moñuñ* (G). — Datif: *mūñā* (A), akuzatif: *mūñi*, *muñi* (D, G), buna karşın bir yerde *moñi* (yine G'de), lok. *mundā* (G), *mündā* (A), abl. *mündirtim* (D) ve ayrıca türetmeler *muñcolayū* (D) ve *muñculayū* (E). Buna rağmen “nominatif şeklindeki” *o* bir kere de ekvatifte, yani *moñcā* (M) ve hep *+täg* şeklinde var: *mondāg* (A, H), *mondag* (D), *montāg* (I), *momndāg* (K). Buradan konuyu şöyle kapatmak isterim: Brahmi metinlerindeki lehçelerde nominatif *bo*, *po*; oblik kök *mun+* şeklinde oluşur. Oblik şekillerde bu yapılaşma şunlara direnir; her şeyden önce oblik kök şimdiye kadar kendisine dayatılan yeri bir bakıma korudu. — Bundan dolayı başka yazı çeşitlerine ait metinlerde de nominatifi bize her ne kadar alışılmamış gelse de *bo* olarak okumak isterim; gene de Brahmi metinlerinin yazı çeşitlerini gözden kaçırmak mümkün değildir. Onların pek azı yayımlandığından dolayı burada özellikle belirtmem gereken şey, vokalizasyonun her ne kadar pek çok uzunluk (yazıya göre) gösterse de ve *o* ve *ö* ilk hecede görünmese de ayrıca *ä*, *e* ve *i* arasında farklılaştırdığıdır; bunun dışındaki *o*'nun şimdiye dek kabul edilen *ö*'den kayması gibi ünlü sürprizleri ise hiçbir şekilde saptanamaz. Eski Türkçenin Grameri'ndeki okumalar Brahmi metinleri ile tamamen tasdik edilir. Yalnızca *tüzün* “soylu” orada *tözöñ* olarak yazılır; o hâlde *tüz* “düz”den değil de *töz* “kök”ten türetilmiştir, bu da o metinlerde aynı şekilde hem de bu şekilde kanıtlanmıştır.

Dikkati çeken şey, 1. işaret zamirinin pek çok Eski Türkçe el yazmasında, örneğin Maitrisimit'te bazen iki vav ile yazılmış olduğudur. Bu **bov* (çift dudaksıl *v* ile), **bou*, **buu* veya benzeri şekilde okunabilir. Belki burada de-yiktik unsur rolünü oynayan düşme eşiğindeki bir *v* kastedilmektedir. Gene de LE COQ'un Baeßler Arşivi s. 85, sütun 2'de *bū yärdä* “burada” diye not ettiği şey, bir zamanlar burada bir son ses ünsüzünün varlığına işaret eder. — Böylece 1. işaret zamirinin nominatifinde hem kelime kökündeki ünlünün değişmesinin hem de de-yiktik ekin var olduğu kabul edilir.

Genitif *munuŋ* zamir *n*'si içeriyorsa bunda en azından iki heceli tüm oblik şekillerin etkisini görmek gerekir, öte yandan nominatifte bir *ŋ* sadece tek bir heceye karşılık gelir. Böylece genitifi *monuŋ* veya *munuŋ* olarak okuruz; muhtemelen birincisi doğrudur.

Datif kurallı *muŋa*'nın yanı sıra aynı anlamı taşıyan yan şekil olan *muŋar* biçiminde de olur, bu lokatif bir *r* ile genişletilmiştir. Bu *r du* ve *dur*'da olduğu gibi aynı şekilde bir yer belirten hâli, lokatifi türetmiştir.

Akuzatif tam beklentilere uygun olarak *buni* ve *munî* şeklindedir, lokatif oblik kökten oluşturulmuştur: *bunda*, *munta*, lokatiften türemiş: *muntada*, orta hecenin zayıflaması ile *muntuda*. Bir vokatif de kökten türetilmiştir: *muna*, vurgusuz hecedeki ünlü zayıflaması ile: *mîna* “İşte bak!”.

2. işaret zamirine burada birçok sonuç çıkarmamıza yetmeyecek kadar az rastlanır. Nominatif *šu*'nun (*šo* diye okunsa daha iyi olur; çünkü Kazakçada *so*, *sol*, Osmanlı Türkçesinde *şol*, Tatarcada *şu*'dur, yani beklenen ünlü değişmesi ve deyişik ünsüzle) yanı sıra kökten türetilen lokatifler vardır: *şunda*, *ş(u)nda*. *şo*'dan pek az şeklin var olması özellikle şaşırtmaz; çünkü bu sadece nadiren rastlanan yeni bir oluşum olmalıdır: *ş*'nin *s* ve *b* gibi deyişik türeme olduğunu kabul ediyorum. Böylece *bân* ve *sân* bir çiftin daha yakın ve daha uzak olanıdır; aynı şekilde *bo* ve *o*, bunların arasında da bazen bir *šo* ayırdedilir.

3. işaret zamirinden bir nominatif *ol* (Brahmi'de daima böyle, L'de sadece bir kez *o*) ve bir oblik kök *an+* vardır. *Ol*'un oblik kökü **un+* olmalıydı, ama bu Eski Türkçede ispatlanamaz. KOTWICZ burada bir deyişik olduğunu kabul eder; **i* şeklinde 3. şahıs zamirinin kalıntılarını bulmuştur, bunun çoğulunun da **a* olması gerekir. Bunun oblik kökü *an+* tekil anlam taşıdığında burada kullanılmıştır. Bu *an+* kökünden *mun+* şekilleri gibi hâller türetilir. Datif *aŋa*, (*a*)*ŋar*, *aŋar*; akuzatif (*a*)*nî*, *anî*; lokatif (*a*)*nta*, *anta*, (*a*)*nda*, *anda*; ablatif *antîn*; enstrumetal *anîn*; ekvatif *anča*. Ve lokatiften devamı geliştirilmiştir: lokatif *antada*; ekvatiften devamı oluşturulmuştur: *ančata* lokatif olarak. Ancak bu açıklama pek tatmin edici değildir.

ol'un bir izini gene de oblik şeklinde, yani vokatifte buluruz, bu da 1. işaret zamirinin vokatifi gibi bir işaret sözcüğü oluşturur: *una* “İşte, bak!”. *o* yerine *u* ile okuma konusunda bir kanıtım yok; eğer benim bütün açıklamam ünlünün deyişmesine işaret ediyorsa o zaman da *ol* vokalizasyonunun *una* olarak kabul edilmesi gerekir.

Burada Eski Türkçenin Grameri'nde not edilmiş, ama konunun bağlamı için çok fazla anlam ifade etmeyen bazı başka şekillere kısaca değinelim.

1. tekil şahıs zamiri *min* ilişkili bir metinde değil de eski bir el yazmasının daha sonraki ekinde sadece bir kez görülür. Bu diyalektik olabilir. — Genitif *miniñ* çok enderdir; genitifin ünlüsü burada diğer oblik hâlin etkisi altına girmişdir.

— Datif *b(ä)ñä*: Tereddütlü okuyuşta tek bir örnek. *a-ä* değişimi başka bir yerde daha büyük bir bağlamda telaffuz edilmeli — Akuzatif *mäni* arada sırada Kalyānamkara ve Pāpamkara’da geçer; bu el yazması, yazıya göre Berlin Turfan el yazmalarından oldukça yeni olmalıdır. Bu *ä* nominatifin oblik köke karşı olan mücadelesinin bir tanığıdır. 1. çoğul *biznitäg* ve *bizni ara*: Akuzatif oblik hâl olarak görev yapar. Örneğin bu *ikin ara*’da da bulunur; bu oblik kök oluşturma denemesidir; çünkü burada işlevsel olarak bir nominatif doğru olmaz. 2. çoğul *sizlär*: Çoğul ekine isimde olduğu gibi biçimlendiriciler eklenir; burada özellikle dikkate alınmaları gerekmez. Sadece akuzatifin burada asla isimsel bir şekli yoktur, bilakis sürekli olarak zamir *n*’si eski akuzatif eki *+i* ile birlikte: *sizlärni*, *bularni*, *olarni*; yeni bir akuzatif eki *+ni* oluşmaya başlar.

1. işaret zamiri: *bunča*, *munča* “bunca, birçok”: Tabii ki zamir kökünden oluşturulan ekvatif hemen hemen bir sözcük oluşturma unsurudur; yani bir sözcük oluşturur, bu hemen hemen sıfat olarak sayılmalıdır. Kendisinden devam eden gelişimler oluşturma kolaylığı bu yüzdendir: *munçada*, lokatif; *munçulayu* “böylece”. *täg* “gibi” köke ya da oblik hâle yanaşır, yani akuzatife: *muntay*, *munday* ya da *munitäg* “bunun gibi”. *munılayu* “böylece”: Akuzatifin devam eden gelişimi alışılmamış ve açıklanamaz bir şeydir! *Muntirtin*, *muntirdin*, *muntiran* datif gibi bir *+tir* içerir, bu da datif-lokatif ile birlikte aynı zamanda yer belirten *+dur*’la karşılaştırılabilir.

3. işaret zamiri: *antaq*, *andaq* “hemen” muhtemelen *anta*, *anda* ve *oq*’tan oluşmuştur, bu da *anta+ča* “tam orada” gibi bir kuvvetlendirme hecesi ile oluşturulan bir kuvvetlendirme hecesidir, yani *+ča* ile oluşturulmuştur. *anča*: ekvatif “bir miktar, biraz”; diğer devam eden gelişimlerle birlikte: *ančata* lokatif ve **ançalayu*, *ançulayu* “böylece”den farklılaşmış ve *ančayinča* “bu sırada”. *anday*, *antay*, *anütäg*, *antäg* “böylece”, tıpkı önceki 1. işaret zamirindeki gibi. *antirdin*, *andiran* ve *antran* 1. işaret zamirindeki gibi *+tir* ile oluşturulan yapılardır.

Son olarak 3. şahıs zamirinin az olan izlerinden söz edelim. Bunların tümü zamir kökü *in+*’den türetmelerdir: *inčip*, *(i)nčip* “fakat”; *inčä*, *(i)nčä* “böyle”; *inčäk*, *inčağ* gibi belirsiz anlamlı; *ınaru* “buraya”. Bahsedildiği gibi, ön ses *e* ve *i*’yi ayıran Brahmi el yazmalarında sürekli olarak *i* yazılır. — Ayrıca 3. tekil iyelik son ek *i*’nin aynı zamanda bu *i* “o” olduğu kesindir. KOTWICZ’ın RAMSTEDT’ten alıntıladığı gibi ünlü ile biten isimlere eklenen *+si*’nin bunun gerçekten çoğulu ile aynı fonksiyona sahip olup olmadığı kesin değil-

dir. Ben s’de daha çok *b+än* yanındaki *s+än* gibi deyişlik bir türeme görmek istiyorum.

O hâlde Eski Türkçedeki şahıs zamiri ve işaret zamirinin çok yönlülüğünden iki şey öğrenmekteyiz. Nominatif — önceleri GRÖNBECH’in ortaya koyduğu gibi, Türkçede de hiçbir şekilde belirsiz hâl ile özdeşleştirilemez; yapısı onun iyice vurgulanmasını gerektirdiği için eskiden özel bir şekli vardı. – Oblik hâllerin hepsi eş değerli değildir. Genitif daha ziyade bir sıfattır, ekvatif daha güçlü değildir. Sonradan oluşan ablatif biraz tipiktir, lokatif ve datif gerçek yer hâlleridir. Tüm bunlar ikincil hâl olarak bir arada toplanabilir ve esas oblik hâl olan akuzatifin karşısına yerleştirilebilir. — Akuzatif ve oblik kök önce ikincil hâl için bir çıkış oluştururlar, sonunda buna nominatif de katılır ve pek çok modern Türk diyalektinde baskın çıkar; ama bu arada kendine özgülüğünü kaybeder, öyle ki günümüzde onunla belirsizlik arasındaki karşıtlık biraz kaybolmuştur.

Ve ayrıca 1. ve 2. şahıs zamirinin nominatifinin ve 1. işaret zamirinin oblik hâlden çok kurallı bir ünlü değişikliği ile ayrıldığını bulmaktayız. Türkçenin bu gelişim sürecinde bir çekim izine rastlamaktayız, bu da tam KARLGREN’in Çincenin en eski kanıtlanabilir şeklini zamirlerde saptadığı ile aynıdır! Böylece dil ailelerinin fakirlikten zenginliğe giden ve sonra ileride tekrar sabit kalan şekillerinin sonsuz dalgalanma hareketini algılarız.

+ : isim kökü; - : fiil kökü; ⁰: bağlama ünlüsü.

Analitik Dizin: W. BANG und A. v. GABAIN, Analytischer Index, SBAW 1931.

Ch: A. v. LE COQ, Chuastuanift, ABAW 1910.

Eski Türkçenin Grameri: A. v. GABAIN, Alttürkische Grammatik, Lzg. 1941.

GRÖNBECH: Der türkische Sprachbau, Kopenhagen 1936.

Ht: Die uigurische Version der Hüan-tsang-Biographie (Hüan-tsang Biyografisi’nin Uygurca Versiyonu); bir kısmı Paris’te Musée Guimet’tedir, aynı şekilde geniş kapsamlı bir kısmı Pekin’de National Library’dedir; bundan yayımlanmış olan sadece: A. v. GABAIN, SBAW 1935 ve 1938; kalanının transkripsiyonu bende var.

Kalyānamkara ve Pāpamkara: P. PELLLOT, La version ouigoure de l’histoire des princes Kalyānamkara et Pāpamkara, TP 1914.

KOTWICZ: Les pronoms dans les langues altaïques, Krakau 1936.

Köktürkçeden Osmanlıcaya I: W. BANG, Vom Köktürkischen zum Osmanischen I, ABAW 1917.

KS: KOTWICZ-SAMOILOVITCH, Le monument turc d’Ikhe-khu-chotu en Mongolie centrale, Lemberg 1928.

Kuan-şi-im Pusar: W. RADLOFF, Kuan-şi-im Pusar; Petersburg 1911.

Kuzey Moğolistan’daki İki Uygur Runik El Yazıtı: G. J. RAMSTEDT, Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei, J SFOu 30.

- LE COQ: A. v. LE COQ, Sprichwörter und Lieder aus Turfan; Baeßler Archiv 1910.
- M I, II, III: A. v. LE COQ, Türkische Manichaica aus Chotscho I: ABAW 1911 Ekler; II: ABAW 1919; III: ABAW 1922.
- MS: die Berliner Handschrift Maitrisimit, daha yayımlanmadı.
- Orhon: Die alttürkischen Inschriften vom Orchon, bk. Yenisey ve de: V. THOMSEN, Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées; MSFOU 1896.
- RAMSTEDT: Über mongolische Pronomina, 2-6.
- Runik Eski Türkçe El Yazmaları: A. v. LE COQ, Köktürkisches aus Turfan, SBAW 1909.
- Suvarnaprahāsa: W. RADLOFF und S. E. MALOFF, Suvarnaprahāsa, Petersburg 1913 ve 1930.
- Talas: J. NEMETH, Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas, KCsA II 1926-32.
- Tonyukuk: Grabinschrift für Tonyuquq in W. RADLOFF, Alttürkische Inschrift (Eski Türkçe Yazıtlar), düzelden: V. THOMSEN, Turcica, s. 95'teki dipnot.
- Türkçe Turfan Metinleri I, II, V, VII: W. BANG und A. v. GABAIN, Türkische Turfantexte I: SBAW 1929; II: SBAW 1929; V: SBAW 1931; VII: G. R. RAHMETI, ABAW 1937.
- Uygurca II, III, IV: F. W. K. MÜLLER, Uigurica, ABAW 1908; II: ABAW 1910; III: ABAW 1922; IV: A. v. GABAIN, F. W. K. Müllers Uigurica IV, SBAW 1931.
- V. Thomsen'a Armağan: Festschrift für V. THOMSEN, Lzg. 1912.
- W: V. THOMSEN, Dr. M. A. Stein's Mss. in Turkish "Runic" script, JRAS 1912.
- Y veya Yenisey: W. RADLOFF, Die alttürkischen Inschriften, Petersburg 1895, 1897, 1899 vs., Atlas der Altertümer der Mongolei, Petersburg 1892-1899.
- Yazıt: Talas, Yenisey ve Orhon Eski Türkçe Yazıtları.